

روش و قواعد برجسته نگاری قرآن کریم

سید عبدالعلی حسینی^۱

شناخت

برای قرآن کریم می‌پردازد. لازم به ذکر است که آقای حسینی اغلب تأکید می‌نماید که در کار سترگ و سنگین برجسته سازی به ویژه برای بومی شدن و اسلامی شدن بریل و تعویض محتوا و صورت آن در قالب و صبغه فرهنگ اسلامی تنها و مظلوم بوده است. نهاد یا شخصی او را یاری نرسانده است و او با بضاعت شخصی خود این پروژه عظیم را به سامان و پایان رسانده است. حق با اوست و ما همدلانه از ایشان تقدیر می‌کنیم. اما لازم به ذکر است که اگر ایشان راجع به کاری که انجام

سید عبدالعلی حسینی در اسفند ماه ۱۳۵۳ش در کابل افغانستان چشم به جهان گشود. و هم اکنون حدود چهل بهار از زندگی او می‌گذرد. در سه سالگی بر اثر حادثه‌ای کاملاً نابینا شد. او حافظ و قاری قرآن کریم و نهج البلاغه است. در ارتقای برنامه جاز و آماده سازی آن برای روشندان، فعالیت مستمر داشت. نیز در عرصه بریل خدماتی داشته است. اقداماتش در این زمینه عبارت‌اند از: بومی سازی خط بریل به ویژه به هنگام نگارش قرآن کریم و ادعیه و متون

دینی. مهم‌ترین مسأله از چپ به راست نویسی بریل است که مخالف رویه و ساختار خط عربی است. ایشان تلاش کرده خط بریل مثل خط عربی از راست به چپ نوشته شود.

نیز برنامه‌ای برای کوتاه نویسی قرآن کریم ابداع کرد. متن قرآن کریم با ۷ روایت از قرائت‌های معروف را با خط بریل ولی به روش کوتاه و مختصرنگاری تدوین کرد. این متن مورد استقبال نهادها و مراکز قرآنی در جهان اسلام قرار گرفت و قرار شد دولت کویت آن را منتشر کند.

تلاش دیگر آقای حسینی تدوین خط بریل و علائم اختصاری آن برای دانش‌های رجال و درایه بود. این متن سال‌ها در دانشکده الهیات دانشگاه تهران، متن درسی برای نابینایان بوده است (نک: مشاهیر تشیع در افغانستان، ج ۲، ص ۴۳۷-۴۳۹)

وی در این مقاله به قواعد کتابت بریل (بسودنی یا نابینایی یا لمسی)

۱. روحانی، روشندان، پژوهشگر و ساکن قم.

می‌داد، اطلاع رسانی می‌کرد و ضرورت آن را تبیین می‌نمود قطعاً نیکوکاران و مراکزی به کمک او می‌شتافتند. از اینرو مشکل اساسی در جامعه معلولین این است که اطلاع رسانی به روز و جامع وجود ندارد. از اینروست که مجله توان نامه و سایت دفتر فرهنگ معلولین به توصیه جناب حجة الاسلام والمسلمین سیدجواد شهرستانی آماده شده تا اگر آحاد روشندان و دیگر اقشار توان خواه هرگونه طرح، نظر و پیشنهادی دارند، از آن استقبال کرده و منتشرش کنیم. به همین دلیل بارها به جناب حسینی اعلام کرده‌ایم که هر طرح و نظر و پیشنهادی دارد، می‌تواند از طریق توان نامه و سایت منتشر نماید.

ضوابط برجسته نگاری قرآن کریم

از آن جا که خط بریل طبق قانون کتابت لاتین از سمت چپ به راست انجام می‌گیرد، (زیرا مخترع این خط فرانسوی بوده است) لذا تا کنون هر کتاب اسلامی و غیر اسلامی، درسی و غیر درسی که برای نابینایان نوشته شده طبق قانون فوق الذکر صورت گرفته است. اما بنده در مطالعات خودم همیشه برایم این سؤال ایجاد می‌شد، که چرا قرآن کریم با توجه به قانون کتابت مسلمین و همچنین عرف کتابت در کشورهای اسلامی که از راست به چپ می‌باشد، نوشته نشده است؟! چرا باید حتماً آموزش خط بریل و کتابت آن از قانون نوشتار لاتین تبعیت کند؟ شاید این کار هم نمونه‌ای از استعمار فرهنگی تلقی شود که متأسفانه مسئولان فرهنگی و آموزشی کشورهای اسلامی به آن توجه ندارند. آیا این غرزدگی نیست که تمام نابینایان جهان که بسیاری از آنها از کشورهای اسلامی و عربی هستند باید به همین روش لاتینی از دبستان تا دانشگاه آموزش ببینند؟ بنده ضمن درس خواندن در مراکز علمی حوزه علمیه با مشقت و سختی فراوان سالیان زیادی است که توفیق کتابت قرآن کریم، مفاتیح الجنان، رجال و درایه و تفسیر قرآن کریم را به روش خط متعارف مسلمین برای نابینایان دارم. ضمناً تلاش برای گویاسازی کتاب‌ها از اهداف دیگر بنده بوده است که تا کنون حدود بیست و شش هزار جلد کتاب معتبر برای نابینایان گویا شده است. من اسم این علائم و خطوط را خط برجسته اسلامی ویژه نابینایان گذاشته‌ام، نه خط بریل چون دیگر نیازی به نوشتن و خواندن از چپ به راست نداریم.

علائم خط برجسته اسلامی در حرکات

علامت اَ - (فتحه)

علامت فتحه در بریل عربی نقطه ۲ می‌باشد که در خط برجسته اسلامی بعد از حرف مفتوح قرار می‌گیرد.
مانند: کَتَبَ

علامت اِ - (کسره)

علامت کسره در بریل عربی نقطه‌های ۱ و ۵ می‌باشد که در خط برجسته اسلامی بعد از حرف مکسور قرار می‌گیرد.
مانند: عَلِمَ

علامت اُ - (ضمه)

علامت ضمه در بریل عربی نقطه‌های ۱ و ۳ و ۶ می‌باشد که در خط برجسته اسلامی بعد از حرف مضموم قرار می‌گیرد.
مانند: فَتِحَ

علامت ساکن ْ

علامت ساکن در بریل عربی نقطه‌های ۲ و ۴ می‌باشد و در خط برجسته اسلامی آن را بعد از حروفی قرار می‌دهند که حرکت ندارند و هر حرفی که علامت ساکن بعد از آن باشد، با کمک صدا و حرف قبل خوانده می‌شود.

مانند: تَمَلَّكَ

علامت اِ -

صدای (اِ) در قرآن به چهار شکل آمده است ولی علامت آن در رسم الخط چاپی (بینایی) در همه جا یکسان است و آن (الف) کوتاهی است به این شکل (اِ) که روی دو حرف قرار می‌گیرد. آن حرف با صدای (اِ) خوانده می‌شود.

علامت تشدید (ـّ)

اگر در یک کلمه یک حرف دوبرار پشت سرهم بیاید به طوری که اولی ساکن و دومی دارای حرکت باشد، حرف ساکن را بر می‌دارند و به جای آن یک تشدید روی حرف دیگر می‌گذارند. یعنی تشدید به جای یک حرف ساکن می‌نشیند و ما را از دوبرار نوشتن آن در کلمه بی‌نیاز می‌کند حرفی را که دارای تشدید باشد (مشدد) می‌نامند. در خط برجسته اسلامی برای نمایش علامت تشدید از نقطه ۶ استفاده می‌شود که همیشه قبل از حرف مشدد باید نوشته شود.

مانند: دَرَّةٌ

علامت مد (ـّ)

مد یعنی کشش و کشیدن و در اصطلاح تجویدی عبارتست از کشیدن صوت در مواردی مخصوص که به اختصار توضیح می‌دهیم. حروف مد: حروف مد سه تا هستند، که عبارتند از (واو) ما قبل مضموم و (الف) ما قبل مفتوح و (یا) ما قبل مکسور. سبب مد: سبب مد دو چیز است: همزه (ء) و سکون (ـّ)، اقسام مد: مد بر دو قسم است، واجب یا متصل و مستحب یا منفصل.

هرگاه حرف مد و سبب مد هر دو در یک کلمه جمع شوند، ایجاد مد متصل می‌کنند. مانند: حَاءٌ و اگر حرف مد در یک کلمه و سبب مد در کلمه بعدی قرار گیرند مد منفصل حاصل می‌شود. مانند: مَاءٌ أُنْزِلَ

در آغاز بعضی از سوره‌های قرآن کریم یک حرف یا مجموعه‌ای از چند حرف قرار گرفته که به آن (حروف مقطعه) می‌گویند. و باید جدا جدا تلفظ شود، بعضی از این حروف دارای علامت مد هستند که در موقع خواندن باید آن‌ها را کشیده بخوانیم مانند: ص که خوانده می‌شود. صاد. در خط برجسته اسلامی برای نمایش علامت مد متصل از

نقاط ۶ و ۴ و ۲ برای نشان دادن علامت مد منفصل از نقاط ۲ و ۵ و ۴ استفاده می‌کنیم که در هر دو چیز علامت مد بعد از حرف که در بینایی مد بر روی آن قرار گرفته (حرف ممدود) نوشته می‌شود.

وقتی که (الف مقصوره) روی یکی از حروف، به جز حرف (ی) قرار می‌گیرد. در خط برجسته اسلامی برای نمایش آن از نقطه ۵ استفاده می‌شود. مانند: ذَلِكْ ولی اگر به صورت (ی) [چه در وسط و یا آخر کلمه] در خط برجسته اسلامی بدون نوشتن حرف (ی) برای نمایش (ی) از نقطه‌های ۱ و ۳ و ۵ استفاده می‌شود.

مانند: تَقْوَى

علامت اِی (یِ)

هرگاه (الف مقصوره) در زیر حرف (ی) به صورت (یِ) و (ی) نوشته شده باشد، در خط برجسته اسلامی باز هم از نقطه ۵ استفاده می‌شود. که البته قرائت آن به صورت (ایِ) حرف [مد] می‌باشد. مانند: دینِ

علامت تنوین (ـّ)

این سه علامت (ـّ) تنوین است. این علامت‌ها در آخر برخی از کلمات می‌آید و نشانه یک نون ساکن (ی) است که نوشته نمی‌شود ولی خوانده می‌شود. و همواره به صدا و حرف ماقبل خود می‌چسبد تنوین مختص به اسم است نه فعل و حرف و همیشه در آخر اسم قرار می‌گیرد. به علامت نصب ـ و به علامت جر و به علامت رفع ـ می‌گویند و به کلماتی که دارای علائم فوق باشند به ترتیب: منصوب، مجرور، مرفوع گویند.

در خط برجسته اسلامی تنوین‌ها به این صورت نوشته می‌شوند. نصب (نقاط ۳ و ۲) جر (نقاط ۵ و ۳) رفع (نقاط ۶ و ۲) علامت (ة) و (یا) (ة) که در کلمات عربی به کار می‌رود به (تای) گرد مشهور است که در خط برجسته اسلامی برای نمایش آن از نقطه ۱ و ۶ استفاده می‌شود.

در خط برجسته اسلامی برای نشان دادن (لا) از ۱ و ۳ و ۲ استفاده می‌شود که چه به صورت کلمه‌ای منفرد و یا جزئی از یک کلمه می‌توان آن را به کار برد. هرگاه در خط بینایی علامت مد بر روی (یِ) و (یا) قرار گیرد، و نیز هرگاه بر روی حرف ما قبل از الفی که دارای مد است، الف مقصوره قرار داشته باشد، در هنگام برگردان به خط برجسته اسلامی نوشتن علامت (الف مقصوره) یعنی نقطه ۵ ضرورت ندارد (مانند الف مقصوره) در مثال دُعَاءٌ

علامت همزه

هم می خورد و معنی آن تغییر می یابد بنابراین وقف جایز نیست و به آن وقف قبیح نیز می گویند (جز در آخر آیات که رعایت آن ضروری نمی باشد) که در خط برجسته اسلامی، از نقاط ۱ و ۳ و ۶ استفاده می شود.

۳- ط، علامت (وقف مطلق) است و در مواردی که عبارت از نظر لفظ و معنی کامل باشد نهاده می شود و آن را وقف تام می گویند که در خط برجسته اسلامی از نقاط ۱ و ۲ و ۵ و ۶ استفاده می شود.

۴- ج، علامت (وقف جایز) است و در محلی که عبارت از نظر لفظ تمام و از نظر معنی ارتباط به بعد دارد نهاده می شود و آن را وقف کافی نیز می گویند. که در خط برجسته اسلامی از نقاط ۳ و ۵ و ۶ استفاده می شود.

۵- ز، علامت (وقف مجوز) است و در حالی که وقف و وصل هر دو جایز است اما وقف نمودن بهتر می باشد نهاده می شود و به آن (وقف حسن) می گویند که در خط برجسته اسلامی از نقاط ۲ و ۵ و ۶ استفاده می شود.

۶- ص، علامت (وقف مرخص) است و آن در صورت طولانی بودن آیه و ناچاری قاری از تنفس است که در محل مناسب نهاده می شود و در خط برجسته اسلامی برای آن نقاط ۱ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶ استفاده می شود.

توضیح ۱: از سایر رموز (ک) علامت کَذَلِکَ یعنی هر حکمی برای جمله قبلی از رموز بوده برای این جایز چنان است که در خط برجسته اسلامی از نقاط ۴ و ۶ استفاده می شود و به حرف اول کلمه می چسبد.

توضیح ۲: در بسیاری از قرآن ها روی نون پایین دو کلمه، میم کوچکی گذاشته شده است تا خواندن نون ساکن را قلب به میم نموده و میم تلفظ نماید. که در خط برجسته اسلامی از نقاط ۲ و ۳ و ۵ و ۶ استفاده می شود. و همیشه بعد از نون و چسبیدن به آن نوشته می شود، و وقتی هم که بین دو کلمه قرار می گیرد به آخرین حرف و یا علامت کلمه اولی می چسبد.

نکات دیگر و مهم

چند نکته دیگر در مورد قرآن کریم به خط برجسته اسلامی را تذکر می دهیم:

۱- می دانیم که قرآن کریم دارای ۳۰ جزء می باشد و هر جزء ۴ حزب دارد که در چاپ های مختلف هر کدام پایان هر حزب را به نوعی مشخص نموده اند، همان طور که گفتیم هر جزء ۴ حزب دارد که در خط برجسته اسلامی پایان حزب اول از

همزه به صورت (ء، ا) در اول کلمه و (أ، ک، و، ؤ، ء، ع) در وسط آخر کلمه می آید. همزه گاهی روی یکی از سه حرف (ا، و، ی) می نشیند که در این صورت این سه حروف خوانده نمی شود، و فقط همزه که دارای علامت است خوانده می شود. اشکال مختلف همزه در خط برجسته اسلامی چنین نوشته می شود. أ لف همزه (نقاط ۳ و ۴) الفاء (نقطه ۳) و واو همزه (نقاط ۱ و ۲ و ۵ و ۶) یاء همزه (نقاط ۱ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶) توجه: در هنگام برگردان متون عربی و آیات قرآن مجید از خط بینایی به خط برجسته اسلامی به منظور صرفه جویی در حجم کتاب و به دلیل جلوگیری از ابهام و نیز سهولت و سرعت در خواندن خط برجسته اسلامی از نوشتن فتحه ما قبل (الف) و کسره ما قبل (یاء) که در موارد فوق (الف) و (یاء) و (واو) ساکن می باشد، خودداری می شود. در غیر این صورت نمی توان فتحه یا کسره یا ضمه را حذف نمود.

علامت وقف و علائم آن

هنگام خواندن قرآن اغلب در آخر آیه ها با وسط آیات طولانی در پایان جمله ها مقداری توقف کرده، نفس تازه می کنند، این توقف و ایستادن را (وقف) می نامند. در قرآن مجید حروف ریزی در وسط و یا آخر آیات مشاهده می شود این حروف (علائم وقف) می باشند. که مهمترین آن ها شش علامت است. (م - لا - ط - ج - ز - ص) که به وسیله شیخ ابو جعفر سجاوندی وضع گردیده است. و به (رموز سجاوندی) معروف است و در همه چاپ های قدیم و جدید قرآن موجود می باشد. این رموز برای مشخص ساختن جای مناسب برای توقف و تنفس و در نتیجه حفظ ارتباط میان الفاظ و معانی آن ها می باشد.

توجه: در خط بینایی علائم فوق بر روی کلمه ای که یکی از حالات مشروحه ذیل را داراست قرار می گیرند. ولی در خط برجسته اسلامی، علامات وقف قبل از کلمه و چسبیده به آن نوشته می شوند.

شرح علامات وقف:

۱- م، علامت (وقف لازم) است و در جایی گذاشته می شود که بایستی حتماً وقف شود و رعایت نکردن آن سبب تغییر معنی می گردد، که در خط برجسته اسلامی از نقاط ۲ و ۳ و ۵ استفاده می شود.

۲- لا، علامت (وقف ممنوع) است و در جایی گذاشته می شود که اگر وقف شود ارتباط کلمات در یک جمله به

راهنمایی مربی‌های دانش‌آموزان بریل خوان در کلاس عادی*

السی راثو^۱؛ ترجمه شراره قدوسی فرید

توضیح

آموزش دانش‌آموز بریل خوان، ویژه و منحصر به فرد است. معلمان با استفاده از روش سازگاری و انطباق می‌توانند بسیاری از مفاهیم را به نابینایان یاد دهند. اولین گام این است که تشخیص دهند، یادگیری برای نابینا یا کودکی با بینایی محدود، چگونه اجرا می‌شود. کودکی که فاقد بینایی طبیعی است باید اصول و مقدمات همه چیز را بیاموزد. هشتاد درصد از آنچه یک نوزاد یاد می‌گیرد از طریق حس بینایی است. بنابراین منطقی است که کودک نابینا بر اساس تصادف یاد بگیرد و آموزش‌ها بر اساس ضوابط و تجارب باشد. از این رو روش یادگیری بسیار حایز اهمیت است. عملکرد کودکان نابینا حتی با آموزش به موقع معمولاً کمتر از همسالان بینا می‌باشد زیرا برای او چیز زیادی برای یادگیری وجود ندارد اگر چه درس‌هایی در زندگی وجود دارد که بدون بینایی نمی‌توان آنها را کاملاً درک کرد. برای مثال مفهوم بلندی چیست؟ چگونه کسی تفاوت میان انسان قد بلند، درخت بلند و ساختمان بلند را برای فردی شرح می‌دهد که تا کنون آنها را ندیده است؟ یا چگونه ابرهای سفید در آسمان آبی را توصیف می‌کند یا چهره شهر پس از طوفان و گردباد را بیان می‌نماید، یا حالت چهره فردی را توصیف می‌کند که وحشت زده است؟

معلمانی که با کودکان نابینا کار می‌کنند باید آنها را در درک و انجام مهارت‌های مفاهیم پایه مانند گردی کمک نمایند. یک کودک نابینا باید بیاموزد که سکه، توپ و هم چنین چرخ گرد است و این‌ها نمونه‌هایی از اشیایی گرد هستند. از آنجایی که اشیاء مذکور اندازه مختلفی دارند و به گونه‌ای متفاوت احساس می‌شوند شاید دانش‌آموز چگونگی اطلاق گردی به آنها را درک نکند.

کودک زمانی قادر به اطلاق گردی به تمام این اشیاء است که مفهوم آن را کاملاً درک کند. کودک با نقص بینایی شدید به ندرت درسی را در یک جلسه درک می‌کند و به

هر جزء را با یک علامت (نقاط ۳ و ۴ و ۵ و ۶) که از دو طرف یک خانه فاصله می‌گیرد نشان می‌دهد. و به همین ترتیب حزب دوم را با ۲ علامت عدد و حزب سوم را با ۳ علامت عدد و حزب چهارم. (پایان جزء) را با ۴ علامت عدد که بدون فاصله از یکدیگر نوشته می‌شوند نشان داده می‌شود.

۲- باید همیشه قبل از نوشتن هر سوره مشخصات آن را ذکر کنیم از جمله:

الف- نام سوه

ب- مکی یا مدنی بودن سوره (یا این که چند آیه مکی و چند آیه مدنی می‌باشد)

ج- تعداد آیات سوره

د- زمان نزول سوره

۳- در آخر هر آیه شماره همان آیه را با یک خانه فاصله می‌نویسیم.

توضیح، در موقع نوشتن آیات کلام الله مجید به خط برجسته اسلامی هرگز نمی‌توان به دلیل کم بود جا کلمه‌ای را به دو قسمت کرد و مثلاً مانند لغات فارسی نصف یک کلمه را در انتهای سطر و نیم دیگر را در ابتدای سطر بعد نوشت. بلکه باید تمامی حروف و صداهای یک کلمه به طور کامل در انتهای سطر و یا در ابتدای سطر بعد نوشته شود.

۴- وقتی که (الف و لام) تعریف بر سر کلمه‌ای می‌آید برای الف حرکت فتحه را نمی‌گذاریم. مانند: الْقَمَرُ

پایان

این قواعد و ضوابط را در طی مطالعات فراوان در سال‌های متمادی و نیز بر اثر تجربه‌های فراوان به دست آورده‌ام. البته مطالعات و تحقیقات خود را پایان یافته نمی‌دانم و هنوز جای کار دارد. امیدوارم با تکمیل این موضوعات بتوانم یک جلد کتاب در این زمینه منتشر بکنم.

* تعلیم و تربیت استثنایی، مهر و آبان ۱۳۸۴، شماره ۴۶ و ۴۷ از ۱۹ تا ۲۲.

۱. معلم نابینایان و کم بینایان منطقه تیلر.